

ALTRES VEUS, ALTRES RAONS, ALTRES MIRADES

Entrevista a MARIA ELIZALDE

realitzada per CARLES URGELLÈS

Maria Elizalde és doctora en filosofia, conferenciant, assagista, docent a la UOC i professora de Secundària. Ha impartit cursos a la UB, al CIRD de Cornellà, a la URL. Es experta en María Zambrano i la Generación del 27. Ha publicat nombrosos articles. Inquieta i viatgera arreu del món, durant aquest curs ha donat classes i compartit vivències a l'Institut Dolors Mallafrè.

CARLES URGELLÈS: *Cóm i quan vas entrar en contacte amb l'obra de María Zambrano? Podries fer-nos una aproximació condensada als temes del seu pensament i explicar-nos quins aspectes et van captivar per a decidir fer la tesi doctoral sobre ella?*

MARIA ELIZALDE: Un primer contacte el vaig tenir quan treballava de documentalista: la filosofia i l'assaig no eren el meu fort però els seus articles relacionats amb la poesia em van impactar, especialment els estudis sobre García Lorca, autor que sempre he estudiat, crec que des de la infància (i un llibre de poesia infantil d'ell que em va regalar la meva mare quan jo tenia uns 9 anys ho demostra, encara el conservo). Em va impressionar la seva veu narrativa, la manera peculiar d'exposar el seu pensament em va arribar profundament.

María Zambrano busca en primer lloc trencar amb la racionalitat instrumental occidental. Ja l'any 1939, a *Filosofia i poesia*, fa una crítica duríssima contra el mètode occidental, contra l'imperi de la raó enfront d'altres formes de coneixement, i com aquesta racionalitat ha anat sistemàticament denostant els altres sabers. No és que ella renunciï a la filosofia o recolzi la "irracionalitat", sinó que busca l'ampliació de la mirada a través d'altres formes d'entendre el món. Evidentment, es recolza absolutament en el vitalisme de Nietzsche més que en el raciovitalisme d'Ortega y Gasset.

Aquesta "razón poética, de honda raíz de amor", és la pedra angular d'on parteix tota la seva filosofia. No és sistemàtica, la nostra autora, ja no li toca pel segle en el que neix, però sí que sistemàticament amb paciència reprèn els seus temes d'investigació. Potser el segon és, perquè ella s'hi sentia orgullosa, el qüestionament sobre els somnis: una vegada més trenca amb l'establert i es pregunta si no hi haurà experiència en alguns somnis amb més pes que l'experiència en estat de vigília, entre altres coses. També l'exili és un assumpte cabdal per a ella, tant com a vivència com discurs metafísic de l'ésser humà.

Aquest trencament amb la supèrbia, basant-se a més, en el món experiencial, em fascina. Em fascina la duresa del seu pensament, expressat sempre amb frases dolces, que donen una idea falsíssima sobre la filòsofa. Per mi ella és la filòsofa de la *Generación del 27*.

CARLES URGELLÈS: *De la biografia de María Zambrano hi ha dos fets no menors de la seva trajectòria, sobre els quals, crec, has centrat diversos articles d'investigació, i la tesi doctoral. Es tracta de la relació truncada per l'oposició paterna amb Miguel Pizarro Zambrano d'una banda, i de l'altra, l'experiència d'un llarg exili de 45 anys. Qui va ser doncs Miguel Pizarro, i quin paper desenvolupa en la seva obra, atès que malgrat tot, van mantenir el contacte de manera epistolar perllongadament?*

MARIA ELIZALDE: Havia llegit algunes coses de Zambrano, però no l'acabava d'entendre. Havia estudiat Biblioteconomia i vaig treballar molts anys de documentalista en diversos centres d'art i culturals: tenia una vida "còmoda", fins que vaig decidir matricular-me, ja passats els 30, a la Facultat de Filosofia de la UB per veure si l'entendria millor. Des de ben petita he admirat la *Generación del 27*, la meva família granadina hi

tenia una forta vinculació com lliurepensadors. També tenia gran afició a la ficció –repetia com un lloro la frase de Vila-Matas: “*a mí la realidad no me interesa, solo la verdad*”. Zambrano unia aquests mons, per això vaig provar pel camí de la filosofia, i resulta que la filosofia em va mossegar com m’havia mossegat la poesia i el teatre de García Lorca a l’adolescència.

Al temps que em matriculava a primer de filosofia, la meva àvia i la meva mare em demanaven que busqués els descendents d’un germà de la meva àvia que s’havia exiliat al 39. De seguida vaig trobar la seva filla, i vam aconseguir reunir a les dones de la meva família un juny del 2005 a Barcelona: va ser de les coses més impressionants que he viscut, veure una dona de 93 anys reconèixer en els ulls de la seva neboda el germà que no va veure mai més, sentir a la meva àvia cantar les cançons que el seu germà li cantava de nena, el mal que la guerra i el franquisme ha causat al cor de les relacions humanes. També altres coses van sortir a la llum, entre elles la vinculació familiar amb María Zambrano, les cartes de l’exili, la trajectòria artística i política d’aquest familiar exiliat.

Es a dir, per qüestions intel·lectuals, però també per qüestions molt personals, Zambrano anava agafant molta rellevància dins meu. Seguia estudiant i pensava que volia fer la tesi doctoral, que potser volia canviar la meva carrera professional, que potser sí que la filosofia era el lloc on em sentia millor. Recordo el moment que vaig llegir una carteta que li enviava a Ortega y Gasset: “*Leo filosofía, única cosa que no me es extraña, con una inmensa alegría, porque ella me da una salida luminosa al mundo, porque la amo como a aquello que durante mucho tiempo nos ha esperado perdonándonos todas las más aparentes que efectivas traiciones.*” Exactament aquest és el plaer de la filosofia per a mi també.

I un dia, a Nova York, la filla de Pizarro em va donar accés al seu arxiu personal, als seus diaris, cartes, papers solts amb anotacions, treballs inacabats, poemaris, apunts per les seves classes de literatura, una tesi doctoral sobre Unamuno... L’arxiu d’un exiliat. El vaig començar a investigar i els vaig veure a tots dos clarament: clarament els amants tenien els mateixos interessos, els mateixos gustos, la mateixa manera de mirar el món. Treballava emocionadíssima en aquests papers i em costava gestionar allò que la filosofia ha deixat de banda, allò inexplicable, allò invisible que l’art, segons Klee, ens vol mostrar. La unió del pensament creatiu amb el pensament crític és tractat per igual per tots dos: aquesta va ser la conclusió de la meva tesi, afegint un tercer element: Federico García Lorca.

Miguel Pizarro, afirma ella en carta a Jorge Guillén, l’havia dut pel camí de la poesia mentre que el seu pare l’havia fet estimar la filosofia: ella no volia renunciar a cap de les dues vies de coneixement i de sentir. Pizarro va ser el seu gran amor, va ser el seu còmplice, va obrir-li les portes de la *Generación del 27*, va portar-la de la mà al plaer de pensar i crear, va ser amb qui una vegada i una altra sentia com el seu igual, va ensenyar-li el pensament oriental que tanta influència va tenir en ella. Però aquesta va ser una relació gairebé tràgica, amb tants inconvenients familiars, amb tants impediments històrics que va resultar impossible i finalment l’exili va precipitar-ne la separació.

Des dels seus dos camins que un dia van divergir, tant en fons com en forma, em van ensenyar que els afectes intervenen de forma radical en el pensament filosòfic, pesi a qui li pesi.

CARLES URGELLÈS: L'altra qüestió és sobre quina influència i afectació tenen en el seu pensament l'exili i el seu compromís ideològic: com traspuen aquests fets als seus escrits?

MARIA ELIZALDE: S'ha considerat un article molt breu, "*Los peligros de la paz*", com l'últim dels seus textos. Tot i que això no és cert, la seva col·laboradora més propera dels darrers anys, Rosa Mascarell, així ho assegura. Però en aquest text escriu amb molta precisió una idea: que no hagi guerra no significa que estem en temps de pau. El seu compromís ideològic amb el socialisme humanístic de Fernando de los Ríos va perdurar fins al darrer alè.

Fa molt mal llegir les seves cartes personals sobre la dictadura, sobre les misèries a Cuba i a Mèxic i a tants països on la majoria d'exiliats van viure miserablement. Fa molt mal llegir les cartes amb la seva germana sobre la Gestapo i el que van provocar a la família (sí, també el nazisme va caure damunt aquesta família de dones). No obstant, amb tant dolor al voltant constantment, Zambrano escriu l'immens text "Carta sobre el exilio", de 1961, on reclama als exiliats que estan tornant a l'Espanya de Franco que no ho facin, perquè llavors tot serà oblit i res haurà valgut la pena: una claríssima posició política

Tot això es condensa en la seva filosofia, a més. Perquè ella no entén la filosofia sense la vida, i la vida és com l'Àngel de la història de Paul Klee, un altre cop, i la interpretació que en fa Benjamin, tan preciosa.

No és que traspui, és que no hi ha distància i no són dos objectes separats: l'exili és per ella una postura ideològica, però també part de la recerca filosòfica que la durà a evolucionar aquest concepte, des de l'exercici d'intrahistòria de *Delirio y destino* fins a la definició metafísica de l'ésser exiliat a *Los bienaventurados*.

CARLES URGELLÈS: A l'article "Otros Lugares de La Razón: las investigaciones filosóficas de Carl G. Jung y María Zambrano", publicada a la Revista Antígona, ens fas present que el coneixement no ve només de la consciència i la raó, com es venia creient des de la tradició il·lustrada, que hi ha altres camins complementaris. Pots explicar-nos què és per ella la raó poètica, i quins matisos te d'aquesta idea, que ja arrenca de F. Nietzsche?

MARIA ELIZALDE: Ho he explicat una mica més amunt, però voldria afegir que tant Jung com ella estan fascinats amb Nietzsche. Per Jung, Nietzsche deixa aflorar l'inconscient, té la força de mostrar-lo, gairebé la bogeria de conviure-hi. No hi ha fragmentació en Nietzsche, així com la Zambrano no la vol tampoc, ni tampoc Jung (potser Jung una mica més).

Posaré un exemple: havien convidat a Jung a fer una conferència inaugural a l'Il·lustre Col·legi de Metges de Suïssa. Ell va triar parlar de Paracels. I va començar la seva gran conferència (el podem imaginar davant el faristol, amb aquell vestit de tres peces,

observat per homes savis de la ciència positivista del moment, la medicina) dient que Paracels havia nascut sota el signe d'Escorpí; la influència de la constel·lació havia fet que sens dubte s'interessés per l'ocultisme i per les substàncies i els seus canvis. I va continuar.

Aquesta vinculació de molts diversos sabers, i la recerca dels arquetips a moltes fonts i molt diverses, van confluïr a les teories junguianes. I no és que no hagin influenciat al nostre pensament!

CARLES URGELLÈS: Per entrar a la comprensió de les seves idees generals, quins són per a tu els seus punts forts destacables més clarividents? I quins els més difícils o abstrusos, si n'hi ha?

MARIA ELIZALDE: Ella volia mostrar que filosofia, poesia i religió parteixen d'una única arrel. Que la separació entre elles ha estat un artifici, provocat pels filòsofs grecs i especialment per Plató. No va tenir temps a entrar en qüestions de la religió. De totes maneres, per a mi, el punt més fosc del seu pensament és el cristianisme que apareix a molts dels seus textos. Els seus dubtes davant la religió ha provocat que alguns assumptes filosòfics quedin difuminats.

Per altra banda, la proximitat amb què escriu, la facilitat que té per transmetre alguna cosa més que les paraules, és per a mi la seva millor habilitat. I com a filòsofa, jo diria que la visió claríssima sobre el món i l'ésser humà és el seu punt més fort. Qualsevol text d'ella és fabulós, però passa allò típic: alguns l'adoren, però d'altres la detesten.

CARLES URGELLÈS: De vegades fem interpretacions i donem visions de l'obra de diversos personatges que en condicionen la seva accessibilitat i recepció sota el pes d'idees prèvies i etiquetes. En el cas de Maria Zambrano: També es dona això? Té el reconeixement merescut? Queda molt a investigar? Hi ha marge a nous descobriments o noves interpretacions?

MARIA ELIZALDE: A Roma, on ella havia viscut molts anys, la trobem encara als fons de biblioteques sota l'epígraf "Escriptores". Aquí ha costat moltíssim però finalment s'ha anat fent un lloc. I diria que hi ha professors de filosofia que han fet una feina excepcional amb ella. Ara bé, es corre el mateix perill de sempre: que sàpiguen el nom no significa que la llegeixin, oi?

CARLES URGELLÈS: En aquest article citat abans també parles de la raó creadora com "evolució d'un corrent iniciat per Schopenhauer, qui situa a l'Art en un lloc privilegiat d'accés a un coneixement vertader". Aquest coneixement implica tan a l'artista en el seu paper de creador i mediador amb la societat, com també al paper que tenim cadascú a nivell individual en tant que espectadors. Quina creus que ha de ser l'actitud d'aquest

espectador davant el fenomen artístic? Sabem ser-ne 'receptius'? En descobrim la seva possibilitat de "síntoma" que ens pot conduir a una altra dimensió més transcendent?

MARIA ELIZALDE: Hi ha un concepte schopenhauerià, necessari, per a mi, enfront de l'art, que és el de contemplació estètica. Aquest l'ha heretat Nietzsche, Zambrano, l'Escola de Frankfurt i potser els meus alumnes de la UOC. I això, responent a la següent pregunta, no sorgeix a l'individu d'un dia per l'altre; s'ha de cultivar. No perquè un dia entri a un museu, em col·lapsaré. Caldria esforç, empatia, intentar comprendre, intentar pensar, però no pensar massa...

CARLES URGELLÈS: L'Art hauria d'interpel·lar-nos a través d'emocions, de sentiments, sensacions, pensaments... Imagino que l'auge i proliferació, a l'actualitat, de coachs, cursos de gestió emocional, llibres d'autoajuda, programes divulgatius a TV de benestar emocional, etc. de tota mena, no deixen d'evidenciar d'una banda un interès creixent per aquests temes, però, a l'hora, posen de manifest l'atròfia emocional que implica haver de recórrer a aquests suports externs. En la teva opinió, quines serien les qualitats o condicions com a espectadors que ens farien connectar amb l'Art, si és que es pot educar aquesta receptivitat?

MARIA ELIZALDE: Sí.

CARLES URGELLÈS: Què és per tu la Metafísica i quina vinculació veus que té amb l'Art?

MARIA ELIZALDE: Quina pregunta tan difícil! L'art explica l'inexplicable, té una forma de comunicació diferent a allò que ens ensenyen des de ben petits. La metafísica pretén explicar què és l'ésser, allò inexplicable també. O potser intangible. Des del segle XIX alguns autors dels que estem ja parlant volen donar a l'art una categoria superior de coneixement. L'art segons ells, ens fa comprendre realment el món, ens posa en contacte amb el *cor del món*, l'obra d'art té la capacitat de *desvetllar la veritat*, allà on cap altre discurs pot fer-ho.

Molts anys he estat d'acord amb aquestes idees. També són fonamentals en Zambrano.

CARLES URGELLÈS: La lectura del teu article em va fer adonar de paral·lelismes i coincidències entre el Surrealisme, Maria Zambrano com a plantejaments artístics, i també amb Antoni Tàpies per l'interès en el pensament oriental, que poden ser casuals, o naturals per la coincidència d'èpoques o influències de pensament... Em va cridar l'atenció la possible relació entre els Surrealistes francesos, "Las sin sombrero", el grup a català dels "Logicofobistes". També pot haver ponts entre Maria Zambrano, en parlar

del mètode de la raó creadora com a altra manera de coneixement, i A. Tàpies, qui sempre defensava molt aquest aspecte, en considerar l'Art com un vehicle transcendent d'elevació. Ella va fer un text sobre "Algunos lugares de la pintura", i l'A. Tàpies té un escrit titulat "Els llocs de l'Art", on aquest desplega les seves teories estètiques, imbuïdes del pensament oriental. En un intercanvi d'idees recent em vas apuntar el teu interès en l'aprofundiment del pensament budista per endinsar-te millor a la comprensió de l'obra de Miguel Pizarro, també imbuït en ell en tant que va ser diplomàtic a Japó. I vas comentar-me que un conegut en una entrevista va preguntar-li a Tàpies sobre si coneixia o havia tingut relació amb Maria Zambrano, i va respondre afirmativament. Ens pots explicar més aquestes relacions de la cultura oriental a l'obra de Miguel Pizarro i Maria Zambrano, a partir de la teva experiència? Ens podries dir també més detalls d'aquesta coincidència entre Maria Zambrano i Antoni Tàpies, recollida per el teu amic?

MARIA ELIZALDE: Seguint la meua línia de treball, per la tesi doctoral vaig estar investigant l'estètica clàssica japonesa així com l'origen de les religions orientals.

A l'antic Japó, els sabers s'organitzaven de manera diferent que a Occident. El primer lloc del coneixement l'ocupava la literatura, per davant de la filosofia i la religió. En segon lloc, l'estètica no es limitava només a l'art, sinó que afectava a tots els àmbits de la vida quotidiana. Es donen tres característiques bàsiques de la bellesa que ens permeten captar les immenses diferències amb Occident: el *wabi-sabi*, o podríem dir la soledat, el silenci, el no-res. "El no-res conté el tot", és la fórmula que remarca la no oposició entre aquests valors. Trobem a l'esperit dels poetes de *haiku* clàssics, com Basho, els més clars exemples:

Este camino
ya nadie lo recorre salvo el crepúsculo.

Amb tanta brevetat, Basho condensa la soledat, la idea d'una cosa que ja no és útil ni agradable, un camí per on ningú camina, la idea de vellesa perquè el dia s'està acabant, la proximitat de la foscor que trobarà algú que camina sol en un camí solitari. És el buit que formen el poeta i el lloc, on el poeta és anònim i el lloc desconegut. Aquesta idea del buit i del silenci no és lluny de la mística de Juan Yepes (o San Juan de la Cruz), molt admirat per Miguel Pizarro i per Maria Zambrano. També aquesta característica és primordial en el teatre japonès *noh*, i Pizarro va escriure en els seus darrers anys l'obra de teatre *noh*, *El auto de los despatriados*.

La segona característica arriba de l'optimisme del sintoïisme, i és l'anomenat *aware*, o capacitat de commoure's davant estímuls externs. El nipòleg Vicente Haya, professor que vaig tenir de teoria del *haiku*, deia sovint que l'*aware* era allò comú als sentiments que el sagrat desvetlla en l'ésser humà. I la tercera característica és el *wu-wei*, no actuar, no fer res que alteri l'harmonia de les coses i la naturalesa.

Tots ells, ens porten a la gran idea que s'ha sostingut a la cultura japonesa, que és l'harmonia. Però molt allunyada de l'harmonia que la cultura grega ens va inculcar i que encara avui en dia necessitem per jutjar què és bell o què és la bondat.

Aquesta recerca que Pizarro duia a terme mentre vivia a Japó entre 1922 i 1931, l'anava transcrivint en cartes que enviava puntualment a la seva estimada. De molt gran ella encara recordava les lliçons d'estètica oriental que rebia a la seva joventut. De totes maneres no hem d'oblidar la gran influència que va tenir l'anomenat *japonisme* a la nostra societat, des del segle XIX.

Imagino la sacsejada que deu ser per algú intel·lectual i amb especial sensibilitat, com eren ells, saber que la bellesa pot ser alguna altra cosa que el cànon occidental no permet. Una vegada més, es trenca amb l'establert, amb allò que es dona per vàlid, bo, obvi, que la societat accepta com natural i no ho és, sinó que és una construcció cultural sostinguda al llarg dels segles, construïda amb paciència, podríem dir.

Pizarro va tenir la sort de reproduir al Japó les tertúlies madrilenyes amb intel·lectuals japonesos com Junichiro Tanizaki. Com devien ser aquelles converses que mai les va oblidar. També vull puntualitzar que ell va ser qui va dur la primera ballarina de flamenc a Japó, l'Argentinita: la recerca d'una font comú, anterior a la divisió de les cultures, era el motor del seu pensament estètic. I amb qui compartir-ho si no amb la persona amb qui ho va compartir tot?

L'interès de Zambrano sobre l'art pictòric és ben conegut. Caldria veure si hi ha correspondència entre Tàpies i Zambrano, però em consta una obra que el pintor li va dedicar. Crec que hi hauria molta feina a fer en aquest sentit, encara.

CARLES URGELLÈS: Ens quedem amb moltes ganes de saber més sobre els teus punts de vista sobre Estètica i Art Contemporani, com també sobre la filosofia de la sospita, però que emplacem per a una altra ocasió, si tu vols, i qui sap si amb la publicació autoritzada d'alguns dels teus articles, o amb un text nou original d'opinió i més d'acord als teus interessos. Però no puc estar-me de tancar finalment aquesta entrevista amb una pregunta doble: Què et va decantar a estudiar filosofia a la teva època d'estudiant? I, alhora, quin consell de motivació donaries per fer-ho als estudiants d'avui?

MARIA ELIZALDE: L'únic consell que puc donar als estudiants és que estudiïn allò que els apassiona. Sigui a l'edat que sigui! No és gens clar que hi ha un temps per a cada cosa, no és gens clar que la vida l'hem d'organitzar amb les fórmules "òbvies" que mestres, orientadors, pares, sèries de tv i amics ens diuen constantment. I si no hi ha res que els apassioni, ja arribarà, sempre arriba.